

Henrik Pontoppidan: *Naadsensbrød* (1887)

Om illustrationen side 113

Jens Birkholm: *Til bords* (1904)

Jens Birkholm (1869-1915), uddannet som håndværksmaler, herefter i en årrække bosat i Berlin, hvor han vandt stor anerkendelse for sine socialrealistiske skildringer af proletarmiljøer, fra 1902 bosat i barndomsbyen Faaborg, hvor han bl.a. malede en række billeder med motiver fra lokale miljøer.

I *Weilbachs Kunsterleksikon* kan man om Jens Birkholm bl.a. læse:

Det påvirkede utvivlsomt hans livssyn, at han slog sig ned i et af Berlins fattigste arbejderkvarterer blandt mennesker, der enten var udslidte, arbejdede hårdt i usunde omgivelser eller var ofre for den arbejdsløshed, der fulgte i industrialiseringens kølvand. Det var

disse socialt set ringe stillede medmennesker, B. skildrede i billeder som *Sult*, *Undersøgelsen i herberget* og *Sækkelappersker*. Den sociale tendens videreførtes i billederne hjemme i Fåborg og på senere Berlinrejser. Fælles for flere af disse figurbilleder er, at de fremstillede repræsenterer forskellige samfundsgrupper, ofte tilknyttet institutioner, og at B.s kendskab til gruppernes psykologiske kendetegn kommer frem i billederne. Fanget i fælles håbløshed kommer enkeltpersonerne til at stå sammen i motivet, der i de bedste værker synes hævet over det tidstypiske. Dette skyldes bl.a. en indsigt og solidaritet med de mennesker han malede, afspejlet i motiverne som en følelsesmæssig dimension, der virker overbevisende. B. anså sig selv for at være naturalist, og med en enkel, stilfærdig farveholdning (blå, grå, rød) og et personligt, realistisk formudtryk understreges naturalismens krav om sandfærdigt at skildre hverdagens mennesker på godt og ondt. Ud over disse aspekter af menneskers livsvilkår malede B. bl.a. portrætter, landskaber og motiver med grupper af børn, indendørs eller udendørs. I disse billeder og enkelte andre findes en blanding af sårhed og kraft, noget modsætningsfyldt i figurer og rum, der giver billederne et anstrøg af gådefuldhed. I Fåborg efter 1902 fik omgangen med Fynboerne, især Peter Hansen, indflydelse på bl.a. B.s landskabsbilleder fra Svanningeegnen. B.s tilværelse i Fåborg var i perioder præget af den tuberkulose, der allerede i 1915 afsluttede en i flere henseender levende og engageret kunstnerbane.

Opgaver til billedet:

1. Lav selv en illustration, som du synes giver et indtryk af novellen og/eller dens holdning. Sammenlign jeres illustrationer og diskuter, hvilke elementer i hver især har lagt vægt på.
2. Giv en beskrivelse af Jens Birkholms maleri. Beskrivelsen skal bl.a. indeholde en karakteristik af den holdning, der kommer til udtryk i billedet. Diskuter i forlængelse heraf, om I er enige med karakteristikken af kunstneren i *Weilbachs Kunstleksikon*, når han her bl.a. omtales som en kunstner, der viser solidaritet med de personer, han maler.

Arbejdsspørgsmål til "Naadsensbrød"

1. Diskuter hvilke associationer novellens titel umiddelbart giver og overvej, hvorvidt de forventninger, titlen skaber hos læseren, indfries i novellen.
2. Omskriv novellens handling til følgende genrer:
 - en avisreportage fra et besøg i et fattighus
 - en blogskribents kommentarer til episoden med Stine Bødgers
 - en sms fra en af landsbyens beboere
 - et brev fra provsten til hans søster i København
3. Inddel novellen i afsnit og diskuter på baggrund af inddelingen, hvilken sammenhæng der er mellem tekstens to hoveddele.
4. Skriv selv en slutning på novellen, der i højere grad end den nuværende afspejler samtidens biedermeiernormer og romantiske forestilling om livet på landet. Inddrag synspunkterne fra Edvard Brandes anmeldelse i *Politiken* til en mere generel diskussion om realistisk og romantisk litteratur.
5. Giv en karakteristik af de personer, der optræder i teksten. Diskuter med udgangspunkt i karakteristikkerne hvilken symbolsk betydning henholdsvis Zacharias Smed og provsten har i novellen.
6. I Peter Hansen *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1902) står der om "Naadsensbrød":

I "Naadsensbrød" skildres paa ti smaa Sider den Landsbybegivenhed, at Stine Bødgers "kommer paa Kassen" fattighuset – og ud fra denne ene Situation falder der Lys over, Hundreder, Tusinder udslidte fattige Menneskers lusforlagte alderdomsaar.

I *Dansk litteraturhistorie* (1985) kan man om Pontoppidan læse følgende:

Slutstenen på Pontoppidans kritik af den sociale nød i landsbysamfundet er novellesamlingen *Fra Hytterne* (1887). I fortællingen "Naadsenbrød" neskrives fattigforsorgens umenneskelige disciplinering af de fattige.

Diskuter hvilken af disse to omtaler, der efter jeres mening yder novellen størst retfærdighed.

7. "Naadsensbrød" blev ved udgivelsen af nogle opfattet som en slags virkelighedsreportage.

En sådan læsning understøttedes bl.a. af den diskussion, der opstod i forlængelse af novellens offentliggørelse. Se faserne i denne udvikling i det materiale om novellens virkelighedsbaggrund, der er optrykt herunder.

Inddrag evt. Ulrik Lehrmanns "Den dyrehavsbakke, som den moderne journalistisk jo er" i en mere generel diskussion af, hvilken betydning det har om en fiktiv tekst bygger på "virkelige begivenheder".

Overblik over læsningerne af "Naadsensbrød".

Læsning 1 (Otto Borchsenius, 1887): Novellens impressionistiske stil forhindrer forfatteren i at udtrykke sin revolutionære holdning

Læsning 2 (C. E. Jensen, 1887): Novellens medfølelse står i kontrast til romantikkens idylliske landsbyskildringer

Læsning 3 (anonym, 1887): Naadsensbrød er – som samlingens øvrige tekster – rendyrket propaganda

Læsning 4 (August F. Schmidt, 1951): Teksten viser, at Pontoppidan havde et solidt kendskab til fattiggårdene og deres indretning

Læsning 5 (Peter Breinholt, 1967): Novellens tydelige kontraster skaber dens sociale tendens

Læsning 6 (John Chr. Jørgensen, 1972): Novellen er et stykke propaganda i fiktionens form

Læsning 7 (Jørgen Holmgaard, 1977): Novellen skildrer modsætningen mellem frihed og tvang

Læsning 8 (Peter Nyord, 2011): Tekstens fortæller modsiger sig selv, hvilket er med til at nuancere teksten holdning

Arbejdsopgave til læsningerne af "Naadsensbrød"

1. Sammenlign holdningen til novellen i de tre anmeldelser. Overvej i forbindelse hermed, hvordan de tre avisers politiske og ideologiske baggrund kommer til udtryk i anmeldelserne. Perspektiver herefter til anmeldelsen i *Dagbladet*, der er optrykt herunder, og diskuter, hvilken politisk holdning der indirekte kommer til udtryk i denne anmeldelse.

2. Påvis, hvilken holdning til fattiggårdene, Pontoppidan giver udtryk for i henholdsvis læsning 4, læsning 5 og læsning 6.
3. Diskuter – med udgangspunkt i læsning 5, læsning 6, læsning 7 og læsning 8. hvad der er novellens overordnede tema. Inddrag de synspunkter, som Bent Haugaard Jeppesen giver udtryk for i teksten "Henrik Pontoppidans samfundskritik" (optrykt herunder).
4. Diskuter med udgangspunkt i læsning 3, læsning 6 og læsning 8, om novellen kan betegnes som propagandistisk. Diskuter i forlængelse heraf, om det generelt er en styrke eller en svaghed ved en litterær tekst, at den udtrykker en klar holdning til det emne, den beskriver.

Supplerende materiale

Omkring novellens virkelighedsbaggrund

1. Brev fra Henrik Pontoppidan til redaktør Otto Borchsenius

Østby

Mandag [5.(?).1.1885].

Kjære Ven!

Jeg undgår al Forklaring og stoler på dit langmodige Venskab. Andre må lægge Tøjler på mig; jeg formår det ikke selv – i denne "Juletid" og på Landet, er man et viljeløst Væsen i sine Omgivelsers Hænder. Jeg kan næppe holde Pennen for Ømhed i din højre Ringfinger – frembragt ved i Kortspil at slå Kortene i Bordet, det er Forklaring nok.

Det medfølgende er til "Morgenbl". Det er *ingen* Føljeton-Artikkel, intet "novellistisk Forsøg" eller sligt. Det er en i det enkelte sandfærdig Fremstilling af et af de brådneste Kar her i Landet, og jeg håber du vil skaffe den Bladets 2 *første Plads*, at man ikke skal misforstå det som en "Novellette". Den halvt novellistiske Form, der er brugt, fordi den er mig naturlig, vil forhåbentlig ikke være den til Hinder for at gå som en "Leder", og jeg skal i så fald med

Fornøjelse i Fremtiden sende Bladet slige Små-Korrespondancer, når sligt af Interesse møder mig.

Dette er nu altså til "Morgenbl". I Morgen eller Overmorgen skal mere følge til "Hj og Ude", som jeg nu regelmæssig får.

Endnu en Gang min Undskyldning, og de hjærteligste Hilsner fra os alle. Karen er nu begyndt at være oppe. Feberen indfinder sig rigtignok regelmæssig hver Aften – og hun er sart, betænkelig sart.

Din bestandig hengivne
Henrik Pontoppidan

Jeg kommer til at erindre fra den Tid, "Isbjørnen" stod i "Morgenbl", at de havde den stygge Skik ikke slavisk at følge Manuskrip. Også med Hensyn til Lydtegn og lign gik de deres egne Vildveje; jeg vil nødig undvære så', én, o.s.v. med Akcent. Dersom derimod *du* ved at gennemlæse Manuskript træffer på skurrende Ting, vèd Du, at du vil gjøre mig en Tjeneste ved at rette det, det er ikke så omhyggelig udarbejdet.

2. Artikel i Isefjordsposten, 21-02-1885

Hr. Redaktør

Tør jeg anmode om Plads i deres ærede Blad for følgende Linjer.

I Frederiksborg Amts Avis nr. 26. 27. for 31. jan. Og 1. og 3. Februar, sidstleden findes efter Morgenbladet indrykket som Føljeton en Fortælling "Naadsensbrød" af Forfatteren Henrik Pontoppidan. Han betegner selv Stedet, hvor han henlægger Handlingen, saa nøje, at ingen kan være i tvivl om, at det er Østby; når han nu fremdeles nævner mig ved Navn, kan Trine Bødgers, og gør mig til en fortrukken, halvgal Kælling, der med Magt slæbes paa Kassen, det er Fattiggaarden, saa gad jeg vide om ikke slig Maade at skrive paa, fortjener den største Dadel og, idet jeg forbeholder mig min Ret til at drage ham til Ansvar for Loven, fordi han saaledes efter min Mening har nedsat mig i Folkets Anseelse og rokket ved den Tillid, der altid er blevet vist mig, skal jeg da til Oplysning for alle dem, der kender mig som en ordentlig hæderlig Kone, bemærke, at jeg ingenlunde er, og heller haaber at komme på "Kassen", og at

Folk ligesom hidtil troligt kan henvende sig til mig med deres Ærinder. Jeg skal endnu blot tilføje, at der mellem Henrik Pontoppidans Familie og mig har været en liden Uoverenstemmelse saa det maaske er af den Grund, at han ikke har undset sig ved at stille mig i Gabestokken paa den maade, som han har gjort.

Østby den 15. Februar 1865

Anders Larsens Enke.

Issefjordpostens redaktør havde vedføjet læserbrevet følgende kommentar:

Paa Opfordring erklærer vi herved, at Anders Larsens Enke i ca. 14 a 15 Aar har gaaet Bud mellem Østby og Frederikssund og i den Tid har været en hæderlig og retscaffen Kone, der ikke i nogen Henseende har været hengivne til Spiritus, men til enhver tid røgtet sit besværlige Kald samvittighedsfuldt og ernæret sig og sine Børn uden at ligge Samfundet til Byrde.

Redaktionen.

3. Brev fra Henrik Pontoppidan til Otto Borchsenius

Østby,

Lørdag (Februar 1885)

Kjære Ven!

Først iforgårs blev vi færdige med vort Fastelavnsgilde. I Går sov vi Rusen ud, og i Dag vågner jeg op til den Meddelelse, at jeg ikke har fået det Ancherske Rejsestipendium. Det skal just ikke give mig Lyst til at skrive Fastelavnsartikkel, især da jeg i Forvejen på anden Måde er bleven fortrædelig på Tilværelsen. En halvtosset Kjælling her i Byen, der af andre er ægget op til at føle sig fornærmet over den Artikkel, jeg skrev i »Morgbl. [Morgenbladet 29.1885] om Arbejdshuset [Nådsensbrød] har således skabt et Røre her i Egnen i den Anledning, som du ingen Forestilling kan gjøre dig om, har også fået anbragt et Par latterlige Stykker om mig og min Kone i en af Egnens Aviser, og i det hele teet sig som besat. Naturligvis er det kun til at le ad, men alligevel har Bevægelsen blandt Folk grebet således om sig — jeg bliver betragtet som en Spion, som det ved alle Midler gjælder at skaffe sig fra Halsen — at jeg for Øjeblikket hverken tør eller vil forøge den ved nu at afsløre for Verden det Fastelavnsgilde, der næsten er dem helligt. Befolkningen her

har ikke den hjørlundske Lammefromhed, og om den Måde, hvorpå de tænker sig om min "Forretning" kan du danne dig en Forestilling ved at høre at jeg forleden fik Besøg af en Mand fra en By et Par Mil inde i Herredet, der mod en passende Godtgørelse naturligvis — vilde have mig til i »Roskilde Tidende« at skrive en »Roman« om en Træskomands Kone, der var Kjæreste med en af Mandens Venner. Det var ligemeget iøvrigt, hvordan Fortællingen var, når blot den omtalte Kone kom til at hedde — Mathilde Madsen, tror jeg.

4. Tekstrettelser fra 1. til 2. udgave af novellen

Som ovenstående brev giver et indtryk af, påvirkede debatten om virkelighedsbaggrunden for *Naadsenbrød* Henrik Pontoppidan ganske meget.

Derfor er det heller ikke tvivl om, at *Issefjordspostens* artikel er en af grundene til, at Pontoppidan foretog en række ændringer i teksten, inden den i 1887 blev optaget i novellesamlingen *Fra Hytterne*.

Blandt de væsentligste ændringer kan nævnes:

Undertitlen *En sandfærdig Beretning* er udeladt i 2. udgaven.

Hovedpersonens fornavn er i de senere udgaver ændret fra Trine til Stine.

Henrik Pontoppidan om "Fra Hytterne" og realismen i samlingen

1. Henrik Pontoppidan Brev til Fernando Linderberg (1883)

Hr. Fern. Lindenberg!

De skal ret have Tak for Deres venlige Brev, som jeg føler trang til strax at besvare, især da jeg endnu har frisk minde et Ord, som en af vore litterære Verdens bedste Mænd sagde til mig i gaard. Da jeg var inde i Kjøbenhavn. Hans sagde nemlig, at en forfatter aldrig kommer til at frembringe af sit eget Bedste og Indeskte, før han har erhvervet sig ligeso men Sangbund udei Folket, der af sig selv klinger med, naar han slår på sine strenge. Jeg indser, at han har ret, og tager med Kraft for at erhverve.

2. Henrik Pontoppidan: Forord til 2. udgave af "Fra Hytterne" (1905)

Jeg sender nu denne lille Bog ud i Tro til, at opmærksomme Læsere trods dens Ufuldkommenheder – eller rettere netop paa Grund af disse – vil fornemme, at den er kommen til Verden under Foraarets Tegn, at den bærer Fødselsmærke af den Grøde- og Saatid, der fulgte paa det store Tøbrud i Halvfjerdserne, en Tid, der ganske vist var barsk og kold, som Foraaret gerne er det i Norden, og

hvor derfor kun lidet naaede frem til Fuld Udfoldelse, men hvor det gærede og gryede af nyt Liv i alle Modtagelige Sind (...)

Netop af Følelse i hvert fald af medfølelse, er der i disse Smaafortællinger adskilligt mere end af Forstand; og da al Medfølelse har sin Rod i Fantasien, kan altsaa heller ikke Indbildningskraften have været helt uvirksom. Det skulde slet ikke undre mig, om man i vore Dage endog vilde kalde Fortællingerne for overfølsomme. Hvad Fremstillingsmaaden angaar, da er den vel næsten blufærdig i Sammenligning med den, man træffer i største Parten af de nyere Bondeskildringer, som dog ingen tage Forargelse af. Det kan have sin Interesse at vide, at de fleste ved fortællingernes Fremkomst fandt dem anstødelige i deres Form og uappetitlige Indhold.

2. Henrik Pontoppidan: af erindringsbogen "Arv og Gæld" (1938)

Det var især de Fattiges Kaar, der optog mig og gav mig en Del at tænke paa. Den ulige Fordeling af Livets Goder var bleven et Problem for mig. Og netop paa denne Egn, hvor der var mange jordløse Huse beboet af Arbejdere, der tjente som Daglejere paa de store Gaarde, havde jeg god Lejlighed til at komme Tingene paa nært Hold. En Milsvej fra skolen, lige ved Landevejen, laa saaledes en langstrakt gammel Rønne, som jeg havde studset over den allerførste Gang, jeg kom der forbi, paa Grund af de besynderligt mange Skorstenspiber, der sad paa Straataget. Ved at forhøre mig hos Folk fik jeg at vide, at Huset oprindeligt havde været Kostald i en nu nedbrændt Gaard, og at Ejeren, en Storproprietær, havde ladet den indrette til Bolig for sine Arbejdere. En Baas eller to per Familie.

Altid, naar jeg kom ud for den Slags Oplevelser, maatte jeg tænke paa Christian Winther og hans "Træsnit", disse ogsaa af mig i sin Tid saa beundrede Billeder af sjællandsk Almueliv. Lutter rosenduftende Idyl. Havde Winther da aldrig set og lugtet en Elendighed Mage til denne?

Georg Brandes om Henrik Pontoppidans forfatterskab

Georg Brandes indvarslede med sin forelæsningsrække om "Hovedstrømninger" det, man kalder "det moderne gennembrud" i dansk litteratur. Ifølge Brandes var en sådan litteratur bl.a. kendetegnet ved, at den skulle "sætte problemer under debat." Henrik Pontoppidan havde stor respekt for Georg Brandes og fra århundredeskiftet udviklede der sig en form for venskab mellem dem. Alligevel udtalte Brandes sig forholdsvis sjældent om Pontoppidans forfatterskab.

1883: Henrik Pontoppidan er "et ikke ringe Fortælle-talent ..." ...men "for denne Forfatter er Faren den at bruge en vis "chic" i Stilen til at dække over Lakuner i Sjælestudiet og over Brist i Oprindelighed i Udtrykket."

1887: "Naar hun (den svenske forfatter Ernst Ahlgren) er alvorlig, har hun samme Dristighed til at skildre virkeligt Liv som Henrik Pontoppidan hos os i sine korte mesterlige Rids fra Landsbyerne".

1910: Hos Henrik Pontoppidan finder man "en sjælden Evne til med faste Træk og med Stilens Fynd at male gengiveligt Livet, som det leves paa Landet, i Byen og ved Havet, mest med Sortsyn, idet Grundhed og Bestialitet ved Stranden, Hykleri og hovmod hos Gaardsmandsklassen, Fattigmands Nød og udsatte Stilling, Rædslen for Fattighuset og Vandringen til det, bryder Idyllen."

1915: De kjender, hvad Ploug i sin tid kaldte "det ærede danske Folk", og De skildrer det, De næsten alene. De Andre svæver. Og der er saadan en god Aand i Deres Bøger. Kunde Noget nytte – hvad jeg rigtignok ikke troer – saa vilde en Bog som denne sidste *virke*.

Supplerende læsninger

Edvard Brandes: Anmeldelse af "Fra Hytterne" (Politiken 15-05-1887)

Edvard Brandes (1847-1931), mag. art. og dr. phil., politiker, forfatter og dagbladsanmelder medstifter af Dagbladet Politiken.

Der gives nutildags to Literaturretninger i ethvert Land: én det er til Behag for det store Publikum og én der fortrædigheder dette Publikums Mænd og dets Kvinder. Disse Retninger har i Fortiden lydt mange Navne: klassisk og romantisk, højere stil og lav komedie, idealistisk og realistisk o.s.v. Men Navne gør lidet til Sagen; der hersker imidlertid en let bemærkelig Væsenforskel mellem disse to Retninger; den første siger folk smukke Ting, den anden siger dem Sandheden. Og da Folk holder mere af en duftende Viraksrøs i deres Næse en den besk Medicin i deres Mund, saa vil i en overskuelig Fremtid den sandhedssigende Literatur kun nyde en ringe del af Publikums Gunst.

(...)

Hr. Pontoppidan skal ikke vente sig alt for mange Hædersbevisninger i Anledning af den udmærkede lille bog, han har udgivet. Han bliver saamænd ikke Ridder af Dannebrog paa den. Og naar han søger Anckers Legat, vil man foretrække alle Lindows Børn frem for ham, saalænge det blot nogensinde lader sig gøre.

anonym: Anmeldelse af Henrik Pontoppidan Fra Hytterne (Dagbladet 24-07-1884)

(...)

Men kan da Almuen ikke skildres som den virkelig er? Pontoppidan har gjort Forsøget. Han har – selv levende og boende blandt Bønderne – trængt dybere og nærmere ind i deres ejendommelige Tankeformer og Livsopfattelse end nogen anden dansk Forfatter, og han har prøvet – endog med Tilsidesættelse af de Hensyn, som Velanstændigheden ellers kræver – saavidt muligt at afkopiere Husmænd og Daglejere, Gaardmænd og Inderster, saadan som de gik og stod med alle deres indgroede Fordomme og Fejl. Han har ikke indladt sig paa at pynte og forskjønne. Tvertimod ville mange maaske endog finde, at det Billede, hans tegner af vor Almue, er for mørkt og bittert. Paa dette Punkt gjør man dog sikkert Forfatteren nogen Uret. Den syndflod af idealiserende Bondenoveller, til dels med et vist grundtvigiansk-optimistisk Sving, som i de sidste 20-30 Aar er strømmet gennem Literaturen har naturligt afsat et let rosafarvet Skjær over vore Landboforhold, som har staaet i en mærkelig Modsætning til de Indblik, den politiske Strids forskellige Begivenheder ofte have aabnet os i den specifik folkelige Tankegangs Lønkroge.

(...)

Ser man bort fra den triste Pessimisme og den til Tider noget forcerede Bondskhed i Pontoppidans nyeste Fortællinger, der dog sikkert vil støde mange læsere, lader det sig ikke nægte, at der "Fra Hytterne" findes mange ypperlige, fint opfattede og med stor teknisk Kunst gjengivne Skildringer. Øverst staar sikkert "Et Grundskud", i Virkeligheden en lille Perle i Henseende til jevn rørende og naturlig Fortællemaade.(...)

Langt mindre ægte er "Naadsensbrød", hvor Forfatterens polemiske Tendenser bryder for stærkt igennem, ovenikøbet paa en noget barnagtig Maade. (...)

I rent Formel Henseende er det overhovedet en Fornøjelse at følge Pontoppidans Udvikling. Det er kommet en Sluttethed og Afrundethed over hans Skildringer, der vidner om en høj Grad af kunstnerisk Evne. Skade at hans triste Livsanskuelse og tendentiøse Bitterhed gjør Nydelsen af hans "Landsbybilleder" til en saa bedsk Drik, at man lægger Bogen fra sig uden den aandelige Forfriskelse, der dog til alle tider vil være det Læseren vente og ønske af Skjønlitteraturens Frembringelser.

Bent Haugaard Jeppesen: Henrik Pontoppidans samfundskritik, 1962.

Bent Haugaard Jeppesen (født 1928), mag. art., medarbejder ved Danmarks Radio, højskolelærer og universitetsforsker, har skrevet bøger om bl.a. Henrik Pontoppidan, Johannes V. Jensen og Tom Kristensen.

I "Naadsensbrød" skinner Pontoppidans pessimisme med hensyn til praktiske løsninger af det sociale problem igennem. Måske tvivler han allerede nu på, at sådanne overhovedet lader sig realisere så vilkårene under de nye forhold bliver tåleligere end tidligere. Oprettelsen af bestemte institutioner, der almindeligt opfattedes som led i et socialt reformarbejde, har i hvert fald vakt

hans harme. Han foretrækker i "Naadsensbrød" de gamle stinkende fattighuse (der blot var steder, hvor de fattige fik anvist bolig) for de moderne, militært indrettede arbejdsanstalter, som ingen fremmed vil anslaa til mindre end et Ting og Arresthus, et kongeligt Tugthus eller lignende". Sådanne praktiske, stift anlagte fattiggårde begyndte man fra ca. 1860 at opføre rundt om i sognene, hvor den kollektive pleje fra nu af blev den almindeligste. At også andre har mødt denne art af sociale reformer med den største modvilje, fremgår af Johan Skjoldborgs "Min Mindebog" 1, 1934. Her fortælles det, at Skjoldborgs fader var en forbitret modstander af disse nye fattiginstitutioner, og at han — når galt skulle være — ligesom Pontoppidan foretrak den gamle, mere tilfældige og individuelt prægede ordning. Som i "Naadsensbrød" sammenlignes i Mindebogen de nyoprettede arbejdshuse med fængsler: "Der var Fattiggaarde, hvis Hovedbygning var forsynet med Jernvinduer, der dengang begyndte at blive anvendt, hvad der gav Bygningen alene set udefra en Karakter af Tvangs- og Straffeanstalt. Saadan vil det ogsaa blive opfattet af de Fattige. Man hørte allerede om flere af den, der hellere tog sig selv af Dage end lod sig slæbe i saadan et Tugthus".. Nogle år efter kom Pontoppidan atter ind på spørgsmålet om fattiggårdene. I anledning af det af Marcus Rubin udarbejdede lovforslag om alderdomsunderstøttelse, der forelagdes i Folketinget af Berg og Mørup i december 1890, slog Pontoppidan i en artikel, kaldet "Dovendyr" i "Kjøbenhavns Børs. Tidende" den 25. januar 91 til lyd for en tidssvarende ordning — af en noget anden art end den i "Naadsensbrød" beskrevne, forstår sig. Det hedder i artiklen: "Man gør sig ikke let overdrevne Forestillinger om den Skræk, der maler sig i en fattig Husmands Ansigt, blot man nævner "Arbejdshuset"s Navn. Det er for ham det store uundgaaelige Spøgelse, i hvis ubarmhjertige Knokkelarme han engang skal finde Dødens" — Det er de såkaldt værdige trængendes sag, Pontoppidan i denne artikel tager sig af, for samtidig benytter han lejligheden til at advare mod den talstærke sværm af sunde, arbejdsdygtige snyltere, der under foregivende af ikke at kunne finde beskæftigelse falder sognet til byrde: "Enhver, der har staaet et Fattigforstanderskab lidt nær, vil have set Eksempler paa denne Art Individ, der stjæler Brødet ud af Munden paa dem, der virkelig trænger" — Det har ikke været lutter opbyggelige eksemplarer af menneskeslægten, Pontoppidan er stødt på i den sjællandske landalmue, men nogen forståelse af, at de asociales dovenskab og uredelighed netop kunne skyldes milieuskade, leder man mærkeligt nok forgæves efter.

Ulrik Lehrmann: "Den dyrehavsbakke, som den moderne journalistik jo er" (Nordica nr. 24, 2007)

Ulrik Lehrmann (født 1952), cand. phil., lektor i litteratur ved Syddansk Universitet, har bl.a. forsket i sammenhængen mellem journalistik og litteratur

Pontoppidans fortælling "Naadsensbrød" har ligesom "Knokkelmanden" et reporter-fortællerjag i førsteudgaven, der blev trykt i *Morgenbladet* 29.01.1885

og herefter genoptrykt som føljeton over seks dage i Frederiksborg Amts Avis (26., 27., 28. 31.01., OL, 02.02.1885). I betragtning af at vi dag ikke ville ryste på hånden ved en bestemmelse af "Naadsensbrød" som fiktion, kan det undre, at Pontoppidan selv i et brev omtaler fortællingen som "den Artikel, jeg skrev i "Morgenbladet"". En "artikel" anvendes normalt om en faktaorienteret tekst i en avis eller et tidsskrift, så når Pontoppidan anvendte betegnelsen "artikel", er det så bare en usædvanlig brug af artikelbetegnelsen, eller er det en markering af at han betragtede "Naadsensbrød" som en slags virkelighedsreportage: en øjenvidneberetning fra en begivenhed, han havde oplevet? Dele af fortællingen, f.eks. skildringen af den daglige dont på en Forsørgelses- og arbejdsanstalt, har da også nærmest reportagekarakter. Samtidig er det værd at være opmærksom på, at den skønlitterære fremstilling i lige så høj grad som avisjournalistik kunne være dagsordensættende for den offentlige debat på dette tidspunkt (jf. Jeppe Aakjær: *Vredens Børn* (1904)), hvor landsdækkende dagsordensættende medier dårligt nok eksisterede, og hvor den socialt kritiske journalistik endnu var i sin vorden. Sagen bliver ikke mindre kompliceret af, at "Naadsensbrød" i hvert fald i ét tilfælde blev læst som en umiddelbar virkelighedsskildring. *Isefjordsposten* fra d. 21. februar 1885 bragte således et læserbrev, hvori en fortørnet Trine Bødgers fra Østby besværer sig over at være blevet udstillet som »en fordrukken, halvgal kælling "når hun nu retteligen er en ordentlig, hæderlig kone", der "ingenlunde er, ej heller håber at komme på "Kassen"". Og avisens redaktør bakkede læserbrevet op med en erklæring om, at Anders Larsens enke var en "hæderlig og retskaffen kone, der ikke i nogen henseende har været hengiven til spiritus". Man kan selvfølgelig se denne reaktion som udtryk for en ikke læsevant persons "forkerte" omgang med fiktion. Men man kan også se den som en forståelig reaktion på Pontoppidans realistiske fremstillingsform, hvor referentielle momenter kan have en så massiv realitetstilforordning, at en skarp grænse mellem skønlitterær og journalistisk fremstilling bliver svær at opretholde.

Thomas Hansen, Christina Dybdal og Nanna Møller: Lærerfaglig analyse af "Naadsensbrød"

Nedenstående analyse af "Naadsensbrød" indgår i en opgave fra University College, Sjælland, hvor tre lærerstuderende har analyseret forskellige af Henrik Pontoppidans noveller med henblik på en gennemgang af teksterne på 6-7. klassetrin.

Novellen *Naadsensbrød* er skrevet i 1885, og indgår i Henrik Pontoppidans novellesamling "*Fra Hytterne*", som udkom i 1887. Teksten er valgt i forbindelse med litteraturpædagogisk forløb i udskolingen med Henrik Pontoppidan i fokus. Målene med forløbet er, at eleverne stifter bekendtskab med en forfatter fra Det Moderne Gennembrud, får indblik i teksten og den tid, den er skrevet i samt hvilken skrivestil/kendetegn, der knytter sig til netop denne forfatter.

I den følgende analyse vil jeg lade mig inspirere af Thomas Illum Hansens faser fra hans lærerfaglige analyse i "*Procesorienteret Litteraturpædagogik*".

Jeg har valgt at undlade fokuslæsningen, da syntaks ikke udgør det mest væsentlige for målet med undervisningen i netop denne tekst. I analysen vil jeg også inddrage væsentlige punkter fra den nykritiske analysemetode. En kombination af disse analysemetoder er valgt for at komme godt ned i tekstens lag, og samtidig sikre, at det er samspillet mellem tekst og læser, som er i fokus. Dette med henblik på at finde frem til, hvad denne tekst har potentiale til, og i sidste ende, hvordan dette udnyttes bedst i undervisningen.

1. Førlæsning

Novellen er valgt ud fra en forventning om, at den kan anvendes som eksempel på Pontoppidans måde at skildre det – for hans forfatterskab typiske, landsbysamfund i 1880'erne, fortalt med Pontoppidans ironiske, tvesynede og samfundskritiske stemme.

Novellens titel "Naadsensbrød" er interessant idet, den skaber associationer til kristendommen i form af ordene nåde og brød, som leder mine tanker hen på Den Sidste Nadver og begrebet bede om nåde. Jeg får straks modsætningsforholdet liv/død i tankerne, hvilket jeg vil vende tilbage til senere.

2. Gennemlæsning

Ironien springer i øjnene fra start til slut ligesom forventet, og det samfundskritiske syn, og forholdet mellem rig og fattig er i højsæde. Dette vil jeg komme nærmere ind på under genlæsningsfasen.

Udover titlen vækker ord som march, mønstring og brummen min nysgerrighed og forundring, da de nævnes i sammenhæng med det et hjem til de gamle. Ordenes mere symbolske og fortolkende betydning kommer jeg ind på under genlæsnings- og fortolkningsfasen.

Ved den umiddelbare gennemlæsning opstår spørgsmål såsom: *Hvilken betydning har overskriften? Hvad bliver der nu af Stine Bødgers? Hvorfor synes Herredets fattigfolk ikke om det storslåede og flotte hjem? Hvorfor protesterer fattigfolket ikke over behandlingen af de gamle? Hvorfor reagerer Stine Bødgers, som hun gør, på anbringelsen?*

3. Genlæsning

Tekstens konkrete omverden er levende beskrevet. Fortælleren inviterer læseren helt med ind i landsbyen og med ind i "Kassen" med sine detaljerede og sansende beskrivelser af miljø og personer. De detaljerede beskrivelser gælder både miljøet og personerne. Miljøet beskrives med en stor mængde ironi, modsætningsforhold og ikke mindst billedlige og kropslige beskrivelser, som appellerer til alle læserens sanser – både billeder, lyde og lugte fremstår helt tydeligt og livagtigt.

Som læser kan man tydeligt se et rødstensslot med spir på taget og jernhegn omkring, beliggende idyllisk og storslået ud til fjorden. På samme måde mærker man også stemningen på indersiden af murene, hvor "lemmerne" sidder fra tidlig morgen til sen aften, og knokler med kurveflet, angst for at

træde forkert og ende i brummen nede i kælderen eller få skåret i den i forvejen lille madrations.

Ligeledes kan man næsten lugte folkekøkkenet og smage det tørre brød og den fortyndede mælk, som de gamle får serveret. (*Om Morgenens er det en halv Pot kogt, opspædt Vand – Øl kalder de det her – og et Kvartpund tørt Rugbrød, hvilket sidste de ihærdigt og begjærligt sutter i sig med de tandløse Gummer, idet de flittigt bløder det i Vandet. Til Middag er det Vælling og en Sild, eller grøn Søbekaal med Roer og Kartoffler – samt Duften af Inspektørens Bøf, naar de paa deres Krukke-Marsch stjæler sig til et Øjeblik at standse ud for Døren til det private Køkken. Flæsket serveres til Middagssmaalet sammen med endnu en Skive tørt Rugbrød og en halv Krukke Mælkevand, hvorpaa Opsynet gjør en Ronde gennem Stuerne for 35 at paase, at intet unødigt bortspildes eller overflødigt forputtes.*)

Beskrivelsen af inspektøren fremtræder ligeledes helt klart for nethinden. (*Rolig og med en Holdning, som kunde han have slugt et Spanskrør eller i det mindste havde et saadant skjult under sin tæt tilknappede Frakke, vandrer han daglig sine Rundture op igjennem Trapperne og hen igjennem Salene for med sin enestaaende Evne til at opdage hver mindste Uregelmæssighed eller ringeste Forsømmelse at udøve Anstaltens reglementsmaessige Justits.*). Man kan både se og mærke denne magtfulde og angstfremkaldende mand ud fra beskrivelsen.

Komposition og genre

Novellen hører under den narrative genre med sin tredelte struktur – orientering: Stine Bødgers skal på "Kassen" og "Kassen" er ..., konflikt: Stine Bødgers gør modstand, løsning: Stine Bødgers "indfanges" og køres hen til "kassen". Fortællingen har de klassiske kendetegn for noveller – få personer, hovedpersonen gennemgår en udvikling, kort tidsforløb, plot og begivenhed. Fortællingen rummer to fortællinger. Det første, læseren præsenteres for, er en beskrivelse af fattigfolkets kvarter, og den begivenhed, som skal til at finde sted der – Stine Bødgers skal på "Kassen".

Efter få linjer afbrydes denne fortælling med en detaljeret beskrivelse og fortælling om "Kassen" eller Herredets store, nyopførte Fattig- eller arbejds- hus – egnens stolthed. (*Dette er den folkelige Betegnelse for(...)*) Der følger en lang beskrivelse af bygningens storslåede udseende og faciliteter, om de "lemmer"/gamle, udslidte mennesker, som er anbragt, bor og arbejder der og ikke mindst om forstanderen for stedet.

Pludselig ledes fortællingen tilbage til udgangspunktet fra novellens anslag om hovedpersonen, Stine Bødgers' anbringelse. (*Sandsynligvis havde heller ikke Stine Bødgers forstaaet tilstrækkelig at skatte dets sindrige Ventileringssystem og smukke arkitektoniske Linjer.*) Resten af fortællingen handler således om, hvordan de får "indfanget" Stine, og novellen slutter med en replik fra de børn, som overværede hele seancen, som var det en helt naturlig begivenhed. (*"Det var bare Stine Bødgers, der kom paa Kassen!"*).

At størstedelen af fortællingen er fokuseret på "Kassen" og ikke på Stine Bødgers, skyldes at fortælleren i højere grad ønsker at indvie læseren i, hvad

det er for et sted og samfund, Stine Bødgers skal hen til og lever i. På den måde får man både en forklaring på Stines kraftige modstand mod anbringelsen, og et klart billede af datidens syn på de gamle og svage fremfor en historie om en gammel kone, der skal anbringes et eller andet ukendt sted. Beskrivelsen af "Kassen" fremmer altså læserens forståelse og indlevelse.

Fortæller og synsvinkel

Fortælleren er en alvidende 3. personsfortæller med synsvinkel hos en betragter, som har overværet anbringelsen af Stine Bødgers, og som har set "Kassen" indvendig.

Fortællingen er fortalt i præteritum med bagudsyn, når den beretter om Stine Bødgers historie, mens det skifter til præsens under beskrivelserne af "Kassen". Fortælleren er altså hævet op over den begivenhed, som finder sted med Stine Bødgers, og har panoramisk fremstillingsform.

I novellen fremgår Pontoppidans tvesynethed tydeligt. Det kan være svært lige med det samme at gennemskue, hvem han holder med - rig eller fattig. Men ved hjælp af ironi formår fortælleren alligevel at placere læserens sympati hos de fattige. Pontoppidan beskriver de fattige som de "dårlige" og utaknemmelige mennesker, men som læser er man ikke i tvivl om ironien i hans stemme. Det er en majestatisk, storslået bygning, og ligner "et kgl. Tugthus el. lign.", men den rummer byens fattigste "lemmer".

Efter den lange beskrivelse af, hvordan bygningen er udsmykket, og hvordan livet på anstalten foregår, slutter fortælleren denne del af fortællingen i samme ironiske stil (*Det kan nu efter alt dette ikke forbavse, at denne Anstalt fra alle Sider berømmes som en virkelig Mønsteranstalt, der paa samme Gang er Herredet til Ære og økonomisk for Sognekasserne. Det er ingen Overdrivelse, naar Inspektøren med Selvfølelse betror den fremmede, som han forekommende viser rundt i den vidtløftige Bygning, hvorledes dennes Indretning og hele exemplariske Levevis har dannet Forbilledet for baade et og to lignende Barmhjærtighedsasyler i de nærmeste Herreder. (...)*)

Herefter kommer endnu en ironisk kommentar inden der vendes tilbage til historien om Stine Bødgers (*Besynderlig nok synes imidlertid Herredets Fattigfolk slet ikke at sætte Pris paa dette Palads, hvormed man saarundhaandet har betænkt deres gamle Dage.*).

Personer og miljø

Som nævnt er scenen sat i 1880'ernes landsbysamfund, hvor der er stor forskel på rig og fattig. De rige regerer byerne, mens de fattige ser til. Denne miljøskildring og forholdet mellem rig og fattig viser sig også rent topologisk i novellen. Pontoppidan beskriver, at Stine Bødgers bor sammen med andre fattigfolk nede under skolebakken ved gadekæret, mens "Kassen" er placeret "helt kongeligt" oppe på toppen af en banke ud mod fjorden. Med tid og rum gør Pontoppidan det helt tydeligt, at de fattige er nederst, og de riges byggeri er øverst i hierarkiet.

Fortællingens hovedperson er Stine Bødgers. Hun beskrives som en gammel enke, der har haft et hårdt og aktivt arbejdsliv indtil hun kom til skade med

hånden, blev uarbejdsdygtig og tyede til brændevinen. Hun beskrives af fortælleren som en *"drukken og splittergal Kjælling"* og *"som et vildt dyr over gulvet, skrækkelig tilredt, med Huen gleden bag ad den halvskaldede Isse og oversmurt med skarn"*. Ud fra denne beskrivelse bliver man opmærksom på, at Stine passer på de beskrivelser, som knytter sig til de indsatte på *"Kassen"*, som fortælleren kalder lemmer.

Inspektøren er en militærmand, og beskrives som *"stor og værdig"*, *"(...) gammel Underofficers fugtige Majestæt og upaavirkelige Koldblodighed fører han Styret i fast og kyndig haand"*. På en og samme tid er han altså *"stor og værdig"* og samtidig koldblodig og får gulvene til at skælve under sig.

Sprog

I fortællingen er der lavet sammenligninger, hvilket gør sproget levende og billedligt for læseren. F.eks.: *(...) knytter paa og trækker til, Time ud og Time ind med samme mekaniske Regelmæssighed som Uret i dettes evige Perpendikelvandring henne i Krogen (...), (...) hver mindste Hosten og Harken giver Genlyd under de høje Lofter som i en Kirke, Rolig og med en Holdning, som kunde han have slugt et Spanskrør (...) og ... og nu gik hun derinde som et vildt Dyr over Gulvet (...).*

Sproget skaber mange associationer, fordi der er brugt ord, som vi med vores kognitive skemaer forbinder med fængsler og militær – march, mønstring, orden, præcision, disciplin og kaserne beskriver hverdagen på det store *"palads"*, og er alle en form for fængsels-/fangeskabs-metaforer. De gamle ikklædes ens uniformer, og tvinges til at bo der. De sættes til at arbejde hele dagen, og straffes med isolation i *"brummerne"*. De indsatte slibes på fjorten dage til at gøre, som de bliver bedt om. De opstilles som soldater/børn to og to på rækker, og marcherer ned til køkkenlemmen – umyndiggøres fuldstændig. Der er også symbolik i den måde fattigfolket beskrives som dyr. Stine beskrives med dyriske træk, og de gamle anbringes ufrivilligt, som var de dyr i et bur. Alle menneskelige rettigheder og al selvbestemmelse er taget fra dem. *(slap alle Tøjler hende af Hænde; ... og nu gik hun derinde som et vildt Dyr over Gulvet)*.

Flere steder i teksten støder man på religiøse symboler og metaforer for kristendom. F.eks. beskrives bygningens rum som *"store, højtidelige Rum, hvor Lyset falder ind som med en overjordisk Glans, mens hver mindste Hosten og Harken giver Genlyd under de høje Lofter som i en Kirke."*

Ligesom rummene forbindes med noget guddommeligt, gør inspektøren det ligeledes – Og idet hans store Gud-Fader Skikkelse viser sig i Døren, dukker alle de gamle Hoveder dybere ned over Maatterne.

Referencerne til Gud og kirken møder man også allerede i titlen på novellen. Tekstens titel og overbestemthed drager, som nævnt tidligere, symbolsk tanker hen mod Den sidste Nadver, og det at bede om nåde, hvilket jeg vil komme ind på under fortolkningsfasen. Små ord i sætningerne er med til at præge læserens opfattelse og holdning. F.eks. *"Overhovedet gaar alt for sig med en Præcision og Orden, der maa kaldes mønsterværdig. Fra Lemmerne"*

om Morgenens Klokker fire purres op af Sengene og indtil den reglementerede Aftenmønstring, hvor blandt andet Dagsarbejdet udmaales og bedømmes, hersker der en Punktlighed og Disciplin, der ikke kan være bedre paa nogen Kaserne."

Op over beskrives, hvordan alt på hjemmet foregår mønsterværdigt, hvilket i sig selv har en positiv klang, men ud fra de beskrivelser, man som læser netop er blevet bekendt med, får ordet en helt anden negativ klang. Ligeledes bliver ordene punktlighed og disciplin gjort negative, da de sættes i sammenhæng med Lemmer, purres op klokken fire, mønstring, afmåling og kaserne.

Disse sætninger med umiddelbart positivt ladede vendinger bliver altså negative og ironiske pga. den sammenhæng, de indgår i, i teksten. Denne opbygning præger fortællingen hele vejen igennem, og er afgørende for hvor læserens sympati falder.

4. Fortolkning

Som nævnt op over nævnes det guddommelige aspekt flere gange undervejs, og min umiddelbare fortolkning af titlen har vist sig at passe godt ind i fortællingen. På et fortolkende plan kan man måske tale om, at Stine Bødgers beder om nåde, da hun falder ned på knæ foran fogeden, for at slippe for at komme på "Kassen", da hun godt ved, at anbringelsen vil være hendes sidste stop – hendes sidste nadver. Hun ved, at livet på "Kassen" er et liv som fange, hvor de gamle mister alle menneskelige rettigheder og må overgive sig til de rige, som behandler dem som dyr. For Stine bliver hendes kamp mod anbringelsen derfor en kamp om liv eller død.

Udover temaet liv/død er rig/fattig i høj grad også i spil. Med sin gennemgående ironi sætter Pontoppidan fokus på de enorme klasseforskelle og folkets accept heraf. Det viser sig bl.a. ved, at folk stimler sammen, da de hører Stine Bødgers skrig og råb under "indfangelsen". Folk kigger på, og en enkelt råber, at de skal lade hende være, men ingen gør noget, for at sætte sig imod. De rige har vurderet, at hun er gammel og alkoholiseret, og dermed bestemt at hun skal på "Kassen", og det er der ingen, der kan lave om på. Fortællingens slutning understreger ligeledes, at hændelsen er normal, selv blandt børnene, som i kor og med et "bare" fortæller provsten, hvad der lige er sket med Stine Bødgers (*Og som med én Mund og med Huen i Haanden svarede da de smaa i deres Uskyldighed: "Det var bare Stine Bødgers, der kom paa Kassen!"*).

Novellen beskriver, som forventet et landsbysamfund vis struktur Pontoppidan tydeligvis ikke bryder sig om. Med den viden jeg har om Pontoppidan giver det også god mening, at de ting, han beskriver med referencer til kirken og gud, er de riges værk, og har en negativ klang, hvilket kan skyldes hans afstandstagen til hans egen far, som var præst.

Fortælleren skal fremstå som værende med de rige, ved at tale med positivt ladede sætninger om de rige, og bruge nedladende ord om de fattige og lade dem fremstå som utaknemmelige i forhold til de riges byggeri til dem. Som læser er man ikke i tvivl om ironien heri, og om hvor sympatien ligger. De rige er magtsyge, kolde, onde og materialistiske, mens de fattige undertrykkes og

umenneskeliggøres af de rige, og efterlades uden en chance for at gøre modstand mod klasseforskellene. (*Besyderlig nok synes imidlertid Herredets Fattigfolk slet ikke at sætte Pris paa dette Palads, hvormed man saarundhaandet har betænkt deres gamle Dage.(...) Sandsynligvis havde heller ikke Stine Bødgers forstaaet tilstrækkelig at skatte dets sindrige Ventileringssystem og smukke arkitektoniske Linjer(...)*). Pontoppidan er imod de riges syn på verden, og afskyer deres syn på, hvordan de fattige skal behandles.

Pontoppidan gør, som det fremgår hele vejen igennem grin med det store, flotte, rige og materialistiske univers, som påstår at ville hjælpe og gøre det godt for fattigfolket. Samtidig viser han, hvorledes de rige ikke formår, at narre de fattige til at tro på, at paladset/"Kassen" er noget godt.

Anvendt litteratur

Novellen Naadsensbrød:

<http://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/boeger/fh/naadsens.html>

Thomas Illum Hansen: Procesorienteret Litteraturpædagogik s. 30-39

Martin Jørgensen og Ole Pedersen: Læreren som sproglig vejleder

Peter Heller Lützen: Analyse og relevans

Martin Jørgensen og Else Waitz Mosegaard: Byggesten til danskundervisningen (5.-9. klasse)

